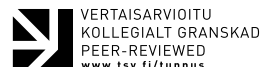

Eettinen kompetenssi 4H-yritysten toimintakertomuksissa

Anu Raappana & Kati Peltonen

Tarkastelemme tutkimuksessamme nuorten eettisen kompetenssin kehittymistä 4H-yritystoiminnassa. Laadullisen aineiston avulla selvitämme, miten nuoret yrittäjät kuvaavat eettistä osaamistaan ja sen kehitystä. Tutkimus syventää ymmärrystä nuorten yrittäjyyden ja eettisen kompetenssin välisestä suhteesta erityisesti 4H-yrittäjyyden kontekstissa. Artikkelissa yhdistyvät nuorisotutkimuksen ja yrittäjyyskasvatuksen näkökulmat, ja se laajentaa käsitystä siitä, miten nuorten kuvaukset yritystoiminnasta ilmentävät eettistä osaamista. Tutkimusaineistona on käytetty 13–17-vuotiaiden 4H-yrittäjien vuosiraportteja, jotka tarjoavat kiinnostavan näkökulman eettisen kompetenssin kehittymiseen nuorten omien kokemusten kautta. Analyysimenetelmä on teoriasidonnainen sisällönanalyysi. Teoreettinen viitekehys perustuu aiempiin eettistä osaamista käsitteleviin tutkimuksiin ja soveltaa Kathleen Lechasseurin ja kumppaneiden (2018) määrittelemää eettisen kompetenssin kuuden osa-alueen mallia. Tutkimus valottaa, miten eettinen sensitiivisyys, tieto, reflektio, päätöksenteko, toiminta ja käyttäytyminen ilmenevät ja kehittyvät 4H-yrittäjien arjessa.

Asiasanat: eettinen kompetenssi, nuoret yrittäjät, yrittäjyys

Nykypäivän monimutkaisessa maailmassa eettinen osaaminen on välttämätöntä moraalisien ongelmien ratkaisemiseksi ja vastuullisten päätösten tekemiseksi sekä oikeudenmukaisen ja kestävä yhteiskunnan edistämiseksi (Hoikkala & Laine 2022; Kaptein 2019). Eettinen kompetenssi tarkoittaa kykyä tunnistaa, arvioida ja toimia oikein erilaisissa tilanteissa, huomioiden moraaliset periaatteet ja yhteiskunnalliset normit (esim. Lechasseur ym. 2018; Eriksson ym. 2015; Cheetham & Chivers 1996; Kulju ym. 2016).

Eettisten kysymysten on todettu kytkeytyvän vahvasti kestävä kehityksen edistämiseen ja siihen liittyviin arvoihin (Valkila & Saari 2013). Kestävyytutkimus yrittäjyyden kontekstissa keskittyy pääasiassa yritysten ja ympäristön välisten suhteiden tarkasteluun (Rosário & Raimundo 2022; Gast, Gundolf & Cesinger 2017). Kasvatuksen kentällä kestävyyskasvatus puolestaan tarkastelee ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta korostaen luontoyhteyttä, lasten oikeuksia ja posthumanistista näkemystä ihmisen ja luonnon välisestä keskinäisestä vuorovaikutuksesta (Somerville & Williams 2015).

Tuuli Hirvilammi, Sofia Laine ja Satu Ojala (2022) toteavat vuoden 2021 Nuorisobarometrissa julkaistussa artikkelissaan nuorten ajattelussa korostuvan erityisesti ekososiaaliset arvot. Nuorisobarometrin tulosten perusteella nuoret näyttävät suhtautuvat kestävä kehityksen teemoihin vakavasti, omaksuvat ne osaksi elämäntapaansa ja pyrkivät niiden avulla rakentamaan hyvää ja merkityksellistä elämää. Nuorisobarometrin tuloksissa on kuitenkin havaittu hajontaa nuorten ajattelutavoissa. Valtaosa suomalaisista nuorista (67 %) pitää tärkeinä ekologiseen ja sosiaaliseen kestävyteen liittyviä arvoja. Samaan aikaan noin 27 % nuorista suhtautuu keskimääräistä kielteisemmin ekologisen ja sosiaalisen kestävyden arvoihin, mutta ovat muusta

joukosta poiketen erityisen talousmyönteisiä. (Hirvilammi, Laine & Ojala 2022.)

Opetushallituksen laatima Osaaminen 2035 -raportti nimeää eettisen osaamisen yhdeksi työelämän merkittävistä geneerisen osaamisen alueista (Opetushallitus 2019). Vastaavalla tavalla yrittäjyyskasvatustutkimuksessa on huomioitu eettinen osaaminen tarkasteltaessa kompleksisen työelämän vaatimia taitoja (Lans, Baggen & Ploum 2018). Lisäksi eettinen kompetenssi yhdistyy tutkimuskirjallisuudessa sosiaalisen yrittäjyyden tematiikkaan (Vázquez-Parra ym. 2022). Teknologian kehityksen myötä myös tieto- ja viestintäteknologian hyödyntäminen yritystoiminnassa ja sen suhde yksilön eettiseen autonomiaan on saanut tutkimuksessa huomiota (Kavathatzopoulos 2003).

Eettinen kompetenssi on tunnistettu osaksi yrittäjyysosaamista ja se on nimetty Euroopan unionin tasolla laaditun yrittäjyysvalmiuksia kuvaavan *EntreComp*-viitekehityksen yhdeksi osa-alueeksi (Bacigalupo ym. 2016). Yrittäjyyteen liittyvä osaaminen nähdään laaja-alaisena osaamisena, joka hyödyttää kaikkia riippumatta siitä, työskenteleekö yrittäjänä vai palkkatyössä (esim. Bacigalupo ym. 2016; Järvensivu 2022; Markman 2014; Opetushallitus 2014; Koironen 1999). Yrittäjyys- ja yrittäjyyskasvatustutkimuksessa eettisten kysymysten tarkastelu rajoittuu kuitenkin usein keskusteluihin sosiaalisesta yrittäjyydestä (esim. Vázquez-Parra ym. 2022) sekä yritysten yhteiskuntavastuullisuudesta (esim. Milosevic & Bass 2024). Lisäksi aktiivisen vapaa-ajan on havaittu vaikuttavan yrittäjyyskompetenssin ja yleisten työelämätaitojen kehittymiseen (Pukkinen ym. 2024; Raappana & Pihkala 2024; Virilia, Sanjaya & Kurniawan 2019; Jayawarna, Jones & Macpherson 2014). Aktiivisen vapaa-ajan merkitystä nimenomaisesti eettisen kompetenssin kehittymisen näkökulmasta ei ole kuitenkaan erityisesti eritelty. Sen ajatellaan sisältyvän

yrittäjyyskompetenssiin ja näin ollen se jää usein esimerkiksi yrittäjämäisten piirteiden tutkimuksen varjoon.

Nuorten eettiseen osaamiseen liittyvää yrittäjyyskompetenssia pidetään tärkeänä (esim. Lackeus 2015), mutta empiiristä tutkimusta aiheesta on tehty varsin vähän. Artikkelimme tutkimuskysymyksenä esitämme seuraavan kysymyksen: mitä eettisen kompetenssin osa-alueita esiintyy 4H-yritysten toimintakertomuksissa? Tutkimuksemme sijoittuu nuorisotutkimuksen kentässä yrittäjyyden viitekehykseen, mutta sillä on myös laajempaa kontribuutiota esimerkiksi nuorten vapaa-aikaa ja harrastusmaailmaa käsittelevään tutkimukseen. Aineistomme muodostuu 13–17-vuotiaiden 4H-yrittäjien tuottamista yrityksen toimintaa kuvaavista vuosiraporteista (N=135). Aineisto on analysoitu teoriasidonnaisen sisällönanalyysin menetelmin (Stemler 2015; Strijibos ym. 2006; Tuomi & Sarajarvi 2003).

4H-yrittäjyys on yksi nuorten harrastustoiminnan muoto, jonka tukena on Suomen 4H-liiton tarjoama toimintamalli. 4H-yrityksen voi perustaa 13–28-vuotiaana. Yritys perustuu nuoren omaan ideaan ja sisäiseen motivaatioon, ja se nojautuu John Deweyn teoreettiseen Tekemällä oppimisen -malliin (esim. Reese 2011; Sikandar 2015). Vastuu yrityksen perustamisesta, pyörittämisestä ja kehittämisestä on nuorella itsellään. Käytämällä aineistona nuorten kuvauksia yritystoiminnasta tutkimuksemme laajentaa ymmärrystä nuorten yrittäjyyden ja eettisen osaamisen välisestä yhteydestä. Tutkimuksemme tuo esiin uusia näkökulmia eettisen kompetenssin kehittymisestä 4H-yrittäjyydessä nuorten itsensä sanoittamana rikastaen siten keskustelua sekä työelämä- että yrittäjyysvalmiuksien kehittymisestä.

Eettinen kompetenssi käsitteenä

Eettinen kompetenssi kehittyy vuorovaikutuksessa ympäröivän maailman ja ihmisten kanssa. Se muotoutuu yhteisössä vallitsevien arvojen mukaisesti. Eettisen kompetenssin käsitteelle ei ole yhtä yksiselitteistä määritelmää, mutta se voidaan määritellä eettisen tietoisuuden, moraalisen arviointikyvyn ja hyvän tekemisen halun kautta (esim. Kulju ym.; 2016; Kavathatzopoulos 2013). Rico Pohling ja kumppanit (2016, 450) määrittelevät eettisen kompetenssin kyvyksi tunnistaa, analysoida ja ratkaista eettisiä kysymyksiä sekä toimia moraalisten ja eettisten periaatteiden mukaisesti. Siinä yhdistyvät empatiakyky, henkilökohtaiset arvot ja päättelytaidot, jotka ovat keskeisiä eettisessä päätöksenteossa niin ammatillisissa kuin sosiaalisissa tilanteissa. Eettinen kompetenssi tarkoittaa siten näiden periaatteiden soveltamista monimutkaisissa tilanteissa ja toimimista niissä rehellisesti ja vastuullisesti. (Lechauer ym. 2018; Pohling ym. 2016.) Tutkimuskirjallisuudessa käytetään myös eettisen herkkyyden käsitettä, jolla viitataan henkilön kykyyn tunnistaa tilanteessa ilmenevä eettinen ongelma ja ymmärtää, että se vaatii eettisten periaatteiden harkintaa (Wittmer 2000).

Lechasseur ja kumppanit (2018) jakavat eettisen kompetenssin kuuteen osa-alueeseen: eettinen sensitiivisyys, eettinen tieto, eettinen reflektio, eettinen päätöksenteko, eettinen toiminta ja eettinen käyttäytyminen, jotka ovat yhteydessä toisiinsa. Näistä ensimmäinen osa-alue, eettinen sensitiivisyys, viittaa yksilön kykyyn tunnistaa tilanteisiin liittyviä erilaisia eettisiä jännitteitä ja ongelmia sekä tulkita toiminnasta seuraavia toisten reaktioita ja tunteita. Eettinen sensitiivisyys luo pohjan muille eettisen kompetenssin osa-alueille. (Lechauer ym. 2018; Tirri & Nokelainen 2011; Wittmer 2003).

Toinen eettisen kompetenssin osa-alue on Lechasseurin ja kumppaneiden (2018)

mukaan eettinen tieto. Eettisellä tiedolla tarkoitetaan tietoa, joka yksilölle on kertynyt vallitsevista eettisistä periaatteista ja arvoista. Tämä on yhteydessä eettisen kompetenssin kolmanteen osa-alueeseen eli eettiseen reflektioon. Käsitteenä eettinen reflektio viittaa yksilön kykyyn arvioida ja pohtia sekä omia että muiden toimintatapoja eettisestä näkökulmasta. Eettinen reflektio on prosessi, jonka aikana arvioidaan eri vaihtoehtoja eettisten ongelmien ratkaisemiseksi. Tämä vaihtoehtojen punnitseminen luo pohjan eettiselle päätöksenteolle, joka tähtää vastuulliseen valintaan erilaisista mahdollisuuksista. Eettiset valinnat konkretisoituvat lopulta eettisenä toimintana ja käyttäytymisenä, jolloin eettinen toiminta viittaa kykyyn ja rohkeuteen yhdistää arvot, tieto ja tilannesidonnainen harkinta käytännön ratkaisuuksi. Eettinen käyttäytyminen puolestaan näkyy moraalisen asiantuntijuuden johdonmukaisena soveltamisena arjessa tarkoittaen yksilön kykyä tunnistaa moraalisia tilanteita, arvioida niitä harkiten ja toimia eettisten arvojen mukaisesti. (Lechausser ym. 2018; Endicott, Bock, Narvaez 2003.)

Kompetenssin käsite määritellään erilaisten tehtävien toteuttamiseen tarvittavien tietojen, taitojen ja asenteen muodostamaksi kokonaisuudeksi (Le Deist & Winterton 2005; Ruohotie 2005). Suomessa käsite on vakiintunut muun muassa ammatillisen osaamisen tarkasteluun (esim. Lehtonen ym. 2018; Ruohotie 2005). Kompetenssi-käsite juontaa kuitenkin juurensa englannin kielen sanasta *competence*, joka ei ole tutkimuskirjallisuudessa yksiselitteinen. Kompetenssin käsitteellä on erilaisia merkityksiä eri kielialueilla ja lisäksi sitä käytetään sekä monikossa että yksikössä (Van Gelderen 2023; Hämäläinen & Raappana 2023; Peltonen 2014; Le Deist & Winterton 2005; Bird 2002; Hoffmann 1999; Eraut 1998;). Graham Cheethamin ja Geoff Chiversin (1996) mukaan kompetenssin ulottuvuudet kattavat tiedon ja

käsitteellisen ymmärryksen, toiminnallisen osaamisen, persoonalliset ominaisuudet sekä arvoihin ja eettisyyteen liittyvät tekijät. Lisäksi kompetenssiin kuuluvat metataidot, kuten epävarmuuden sietäminen, luovuus, ongelmanratkaisu ja kyky arvioida omaa toimintaa.

Erilaiset ammatit ja tehtävät vaativat näiden edellä esitettyjen kompetenssin komponenttien erilaisia yhdistelmiä (Cheetham & Chivers 1996). Erityisesti interpretatiivinen kompetenssinäkökulma korostaa, että kompetenssit kehittyvät ja rakentuvat työssä saadun kokemuksen ja työlle sekä työroolille ja kontekstille annettujen merkitysten kautta (Sandberg 2000, 2009). Näin ollen näkemyksiä työn edellyttämistä ja siinä tarvittavista kompetensseista tulee tarkastella siitä näkökulmasta, millaisia merkityksiä yksilöt siihen omassa työkontekstissaan liittävät.

Eettinen kompetenssi yrittäjyyden kontekstissa

Yrittäjyyttä käsittelevässä kirjallisuudessa eettistä kompetenssia tarkastellaan esimerkiksi yritystoiminnan kestävyuden (Ploum ym. 2018) ja vastuullisuuden näkökulmista (Inyang & Enuoh 2009). Viimeaikainen yrittäjyystutkimus korostaa eettisen kompetenssin keskeistä roolia kestävien ja yhteiskuntavastuullisten liiketoimintakäytäntöjen edistämisessä. Tutkimus painottaa eettisen tietoisuuden, moraalisen päätöksenteon ja sitoutumisen yhteiskunnalliseen hyvinvointiin olevan olennaisia osa-alueita yrittäjyyskasvatuksessa ja -toiminnassa (Vázquez-Parra ym. 2022). Yrittäjyystutkimuksen piirissä eettistä kompetenssia on tarkasteltu myös johtamisprosessien näkökulmasta (esim. Kaptein 2019) ja yrittäjien toimintaa ohjaavien arvojen näkökulmasta (Kaluarachchige ym. 2021; Mitchelmore & Rowley 2010).

Yrittäjyystutkimuksessa eettinen kompetenssi määritelläänkin usein kykyä tunnistaa

ja käsitellä eettisiä ongelmia liiketoiminnan ja päätöksenteon yhteydessä. Se sisältää valmiudet analysoida monimutkaisia moraalisia kysymyksiä, punnita eri näkökulmia ja tehdä vastuullisia valintoja, jotka noudattavat eettisiä periaatteita ja tukevat kestävää kehitystä. (Kaluarachchige ym. 2021; Kaptein 2019). Eettinen kompetenssi yrittäjyydessä nähdään myös välttämättömänä luottamuksen rakentamisessa, sidosryhmien hallinnassa ja vastuullisen liiketoiminnan edistämässä. Kaptein (2019) korostaa, että eettinen johtajuus ja moraalinen yrittäjyys ovat keskeisiä komponentteja kestäväen liiketoimintaympäristön luomisessa, kun taas esimerkiksi Pohling ja muut (2016) yhdistävät eettisen kompetenssin empatiaan ja henkilökohtaisiin arvoihin osana eettistä päätöksentekoa.

Yrittäjyyskasvatus painottaa eettisiä näkökulmia ja yhteiskuntavastuuta opettaen arvoja, jotka ovat olennaisia kestäväälle liiketoiminnalle (Rosário & Raimundo 2023; Loi & Fayolle 2022; Venesaar ym. 2021; Inyang & Enuoh 2009). Sillä nähdään olevan keskeinen rooli nuorten valmistamisessa kohtaamaan yhä monimutkaisempia haasteita globaalissa taloudessa. Nuoret eivät siten saa ainoastaan ymmärrystä liiketoiminnan taloudellisista näkökohdista, vaan heille kehittyä myös syvälinen tietoisuus

liiketoimintansa sosiaalisista ja ympäristöllisistä vaikutuksista (Mahmudin 2023). Lisäksi esimerkiksi taloudellinen osaaminen on tunnistettu merkittäväksi tekijäksi yhteiskuntaan kiinnittymisessä ja siten merkittäväksi nuorten osaamisalueeksi (Kortesalmi ym. 2022).

Tutkimusmenetelmä ja tutkimuksen toteuttaminen

4H-yrittäjät ovat iältään 13–28-vuotiaita. 4H-yrittäjätoiminnan ideana on tarjota toimintaympäristö työelämätaitojen oppimiseen ja työkokemuksen hankkimiseen. Nuoret voivat hankkia myös opintopisteitä työskennellessään omassa yrityksessään. Jokainen 4H-yrittäjä perustava nuori käy paikallisen 4H-yhdistyksen järjestämän yrittäjyyskurssin, jonka aikana liikeideaa jalostetaan. Taulukossa 1 on esitetty tunnuslukuja, jotka kuvaavat 4H-yrittäjyyttä Suomessa vuonna 2022.

Käytimme tutkimusaineistona 4H-yrittäjien tuottamia vuosiraportteja (N=135). Raportointia ohjasi valmis pohja, jossa oli jokaiselle yrittäjälle samat kysymykset:

- Yrityksen perustamispäivä.
- Yrittäjän ikä.
- Kunta, johon yritys on rekisteröity.

Taulukko 1. 4H-yrittäjyys vuonna 2022 Suomessa (lähde Suomen 4H-liitto).

Yrityksen toimiala	Yritysten määrä	Prosenttiosuus yrityksistä
Eläimet	252	7 %
Kasvit ja viljely	167	5 %
Kokkaus ja leivonta	758	21 %
Käsityö ja teknologia	944	26 %
Leikki ja liikunta	276	8 %
Metsä ja luonto	414	11 %
Viestintä ja vuorovaikutus	413	11 %
Ympäristö ja kierrätys	393	11 %
Yhteensä	3617	100 %

- Yhteenveto yrityksen liiketoiminta-suunnitelmasta.
- Yrityksen taloustiedot kuluneelta toimintakaudelta
- Yrityksen arvot sekä 4H-järjestön arvojen toteutuminen yritys-toiminnassa
- Yrittäjän tulevaisuuden suunnitelmat liiketoiminnan kehittämiseksi.
- Kuvaus kuluneen vuoden aikana opituista taidoista ja tiedoista.

Tekstiaineiston kokonaismäärä oli noin 600 A4-sivua, ja yksittäisten raporttien pituus vaihteli 2–10 sivun välillä. Ennen aineiston viemistä NVivo-ohjelmistoon raportit luettiin

kertaalleen läpi, jotta saatiin yleiskuva materiaalin sisällöstä ja laadusta. Raportit olivat suomenkielisiä, ja myös NVivo-ohjelmistossa tehty luokittelu toteutettiin suomeksi.

Aineiston tarkastelussa hyödynnettiin teoriasidonnaista sisällönanalyysia, joka on laajasti käytetty laadullisen tutkimuksen menetelmä eri tieteenaloilla. Teoriasidonnainen analyysitapa kytkee analyysin teoreettiseen viitekehykseen, mutta ei noudata teorian rakennetta täydellisesti (esim. Eskola 2010, 182). Sisällönanalyysin avulla voidaan tarkastella teemojen ja käsitteiden merkityksiä ja keskinäisiä suhteita (esim. Stemler 2015; Marino 2006; Strijbos ym. 2006), minkä vuoksi se soveltui hyvin tämän tutkimuksen tekstiaineiston analysointiin.

Taulukko 2. Aineiston analyysin vaiheet.

Tutkimusprosessin vaihe	Selite
Tutkimuskysymyksen tarkentaminen ja kirjoitustyön aloittaminen.	Kirjallisuuskatsaus
Aineiston tallentaminen ja tarkastaminen	NVivo -ohjelmisto, aineisto tekstimuodossa.
Ensimmäinen analyysikierrös	Aineiston lukeminen läpi
Toinen analyysikierrös	Aineiston luokittelu kirjallisuudesta johdettujen käsitteiden ja ilmaisujen avulla. Käsitteet ja ilmaisut: Eettinen sensitivisyys: oikeudenmukaisuus, arvostiririidat Eettinen tieto: tiedonhankinta, asiantuntijuus, kokemustieto Eettinen reflektio: kriittinen ajattelu, oman toiminnan arviointi, oppiminen virheistä, omien arvojen kuvaaminen. Eettinen päätöksenteko: vaihtoehtojen punninta, vastuullisuus, periaatteet Eettinen toiminta: yhteistyö, muiden huomioiminen, käytännön ratkaisut. Eettinen käyttäytyminen: arvojen mukainen toiminta, muihin ihmisiin suhtautuminen, aktiivisuus.
Kolmas analyysikierrös	Kategorioiden tarkentaminen edelleen sekä niiden välisten suhteiden tarkastelu.
Neljäs analyysikierrös	Alakategorioiden yhdistäminen kahdeksi yläkategoriaksi: 1) Eettinen sensitivisyys ja eettinen tieto ohjaavat päätöksentekoa ja toimintaa. 2) Eettinen reflektio kehittää toimintaa

Teoriasidonnainen analyysi noudattaa abduktiivisen päättelyn logiikkaa, jossa yhdistyvät aineistolähtöinen ja teoreettinen lähestymistapa: analyysi etenee aineistosta käsin, mutta tulkintaa ohjaa teoreettinen ymmärrys. Tavoitteena on muodostaa käsitteellisesti jäsennetty kuva tutkittavasta ilmiöstä (Tuomi & Sarajärvi, 2003). Tässä tutkimuksessa teoriasidonnaisen analyysin käyttö perustui tarpeeseen tarkastella eettistä kompetenssia moniulotteisena ilmiönä olemassa olevan teoreettisen viitekehyksen valossa. Menetelmä syvensi ymmärrystä tutkittavasta ilmiöstä ja auttoi liittämään empiiriset havainnot osaksi laajempaa tieteellistä keskustelua.

Aineiston ensimmäisellä lukukerralla merkitsimme ilmaisuja ja huomioita, jotka liittyivät Lechasseurin ja kumppaneiden (2018) määrittelemiin eettisen kompetenssin eri osa-alueisiin. Merkittyämme erilaiset eettisen kompetenssin osa-alueita kuvaavat ilmaisut tekstimassaan, jäsenimme ne edelleen tarkemmin erilaisiin alakategorioihin Lechasseurin ja muiden (2018) jaottelun mukaisesti ja sen jälkeen yhdistimme ne lopullisiksi pää- ja alakategorioiksi. Taulukossa 2 on kuvattu tutkimusprosessi.

Eettinen kompetenssi 4H-yritysten toiminta- kertomuksissa

Tarkastelemme seuraavaksi nuorten kirjoittamia tekstejä Lechasseurin ja kumppanien (2018) eettisen kompetenssin osa-alueiden avulla. Esimerkkien avulla havainnollistetaan, miten eettinen sensitiivisyys, tieto, päätöksenteko, reflektio ja toiminta ilmenevät ja kietoutuvat toisiinsa nuorten yritystoimintaa kuvaavissa dokumenteissa. Tulosten yhteenvedon voidaan todeta, että eettisen kompetenssin osa-alueet näkyvät monin eri

tavoin aineistossa sekä risteävät ja limittyvät toisiinsa.

Eettinen sensitiivisyys ja eettinen tieto ohjaavat päätöksentekoa ja toimintaa

Eettinen sensitiivisyys tarkoittaa kykyä havaita tilanteita, joissa moraaliset tai eettiset kysymykset ovat läsnä (Lechasseurin ym. 2018). Toimintakertomusten valossa nuorilla yrittäjillä oli eettistä ”herkkyyttä” tunnistaa useita näkökulmia ja tilanteita, jotka voivat sisältää moraalisia ristiriitoja ja vaativat siten eettistä pohdintaa. Nuorten toimintakertomuksissa nousi esiin esimerkiksi oman yritystoiminnan ja lainsäädännön suhde. Eettinen sensitiivisyys ohjasi toimimaan lainsäädännöllisesti oikein. Nuoret kokivat lainsäädännön noudattamisen tärkeäksi osaksi yrityksen luotettavuutta ja rehellisyyttä: ”Noudatamme kaikessa toiminnassa lakia ja ohjeita. Se lisää yrityksemme luotettavuutta.” Tämä osoittaa nuorten kykyä toimia eettisesti ja ammattimaisesti.

Toisaalta nuorten kertomuksista kävi selkeästi esiin se, että eettinen sensitiivisyys auttoi tunnistamaan tilanteita, joissa pelkkä lain noudattaminen ei riittänyt, vaan toiminnan tuli olla myös eettisesti merkityksellistä. Nuorten toimintakertomuksissa eettinen sensitiivisyys näyttäytyi ennen kaikkea vastuullisuus- ja kestävyysajatteluna, joka liittyi sekä ympäristövastuullisuuteen että sosiaaliseen kestävyYTEEN, erityisesti oikeudenmukaisuuden ja yhdenvertaisuuden edistämiseen.

Nuoret tunnistivat erityisesti ympäristöön liittyvät eettiset jännitteet. Nämä pohdinnat heijastuivat päätöksentekoon ja auttoivat tekemään tietoisia valintoja niiden ratkaisemiseksi. Toimintakertomuksissaan yrittäjät osoittivat ymmärtävänsä toimintansa ympäristövaikutukset ja pyrkivät jatkuvasti kehittämään toimintaansa vastuullisempaan suuntaan: ”Mietimme usein, miten voisi kehittää yritystä edelleen ympäristöystävällisemmäksi

ja sellaiseksi että kaikenlaiset ihmiset voisivat käyttää meidän palveluja.”

Nämä pohdinnat heijastuivat käytännön toimintaan. Nuoret yrittäjät pyrkivät esimerkiksi pienentämään yrityksensä hiilijalanjälkeä valitsemalla ympäristöystävällisiä raaka-aineita ja käyttämällä julkista liikennettä tai polkupyöriä työtehtävissä. Myös hävikin vähentäminen nähtiin sekä taloudellisena että eettisenä kysymyksenä: ”Hävikki on myös taloudellinen asia. Mutta kehitän toimintaa koko ajan ja hävikkiiä on tullut vähemmän.”

Yritysten toimintakertomuksissa korostui toimintaa ohjaavana arvona myös pyrkimys edistää yhdenvertaisuutta, luotettavuutta ja tasa-arvoisuutta. Eettinen sensitiivisyys ilmeni asiakkaiden kanssa toimiessa haluna toimia tasa-arvoisesti ja huomioida asiakkaat. Esimerkiksi kaikkia asiakkaita palveltiin aina samalla tavalla: ”En valikoi asiakkaita ja kohtelen kaikkia samalla tavalla. Se on hyvää asiakaspalvelua.” Nuoret yrittäjät pyrkivät myös välttämään katteettomia tai liiallisia lupauksia, mikä heijasti vastuullisuutta ja asiakkaiden kunnioittamista: ”Haluan olla rehellinen asiakkaille. En lupaa liikojia.”

Yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoisuuteen nuoret pyrkivät myös suhteessa työntekijöihin. Tämä ilmeni esimerkiksi pyrkimyksenä reiluuteen työntekijöitä kohtaan ja todentui muun muassa työvuorosuunnittelua koskevassa päätöksenteossa: ”Minun vastuullani on yrityksemme työvuorojen jakaminen. Jaan ne niin että kaikille tulee tasan saman verran työtunteja kesän aikana. Sen pitää olla reilua.”

Ihmisten oikeuksien lisäksi nuoret yrittäjät korostivat eläinten oikeuksien huomioimista. Tämä oli erityisesti esillä niissä yrityksissä, jotka toimivat eläinhoidon parissa, mutta myös muissa yrityksissä kiinnitettiin tähän huomiota, ja niissäkin pyrittiin tekemään tietoisia valintoja eläinten oikeuksien edistämiseksi. Tämä ilmeni esimerkiksi raaka-aineiden valinnassa: ”En halua tuottaa enää

yhään mikromuovia vesiin tai haitata jotenkin eläimiä ja luontoa.”

Nuorten toimintakertomuksissa eettinen sensitiivisyys liittyi myös erilaisten tilanteiden tai jännitteiden huomaamiseen ja niiden ratkaisemiseen. Tämä ilmeni esimerkiksi niissä tilanteissa, joissa nuoret pohtivat, miten toimia oikein konfliktien ratkaisijana huomioiden ja kunnioittaen ihmisten erilaisuutta: ”Joskus kerholaisille tulee riitaa ja minä joudun ne ratkaisemaan. Olen oppinut paljon siitä miten lasten kanssa toimitaan. Jotkut on herkkiä ja sitten tulee riitaa helposti kun toiset on aika eläväisiä.”

Lechasseurin ja muiden (2018) teoriaan peilaten nuorten toimintakertomukset osoittavat, että nuorten eettinen päätöksenteko perustuu sekä eettiseen sensitiivisyyteen että eettiseen tietoon, jotka ohjaavat ja aktivoivat eettisyyden toteuttamista käytännön valinnoissa ja toiminnassa. Jotta eettisiä päätöksiä on mahdollista tehdä, tulee olla tietoa ja ymmärrys siitä, mikä omassa toiminnassa voi johtaa eettisesti kestävämpään lopputulokseen. Eettinen sensitiivisyys siis ohjaa huomaamaan tilanteet, joissa tarvitaan eettistä harkintaa ja toisaalta eettinen tieto tarjoaa ymmärrystä ja periaatteita, joiden pohjalta tilanteita voidaan arvioida. Eettinen sensitiivisyys ja eettinen tieto eivät siis ole yksisuuntaisessa suhteessa, vaan ne vuorovaikuttavat toisiinsa ja johtavat eettiseen päätöksentekoon.

Eettinen reflektio kehittää toimintaa

Yrityksen toiminnan kehittäminen vaatii kykyä eettiseen reflektioon. Nuoret peilasivat omaa toimintaansa yrittäjinä ympäröivään yhteisöön sekä muiden yrittäjien toimintaan. Eettinen reflektio näkyi myös siinä, miten nuoret arvioivat yritystoimintansa vaikutuksia alueelliseen kehitykseen ja kulttuuriperinnön säilyttämiseen. Kulttuuriperinnön säilyttämiseen liittyvä yrittäjyys nähdään

kirjallisuudessa keinona vahvistaa alueen elinvoimaisuutta ja vetovoimaa, erityisesti väestökadosta kärsivillä alueilla (Räikkönen & Grenman, 2023; Grahn, 2021). Nuoret yrittäjät halusivat säilyttää ja vahvistaa alueellista kulttuuriperintöä: ”Minun yritys tekee leipää vanhaan juureen ja samalla tavalla kuin minun mummo ja varmaan myös mummon mummo on tehnyt. Haluan että se taito säilyy täällä kylällä.” Kulttuuriperinnön vaaliminen on myös selvästi vahva osa omaan yhteisöön kiinnittymistä, millä voi olla edelleen muita eettiseen kompetenssiin liittyviä ulottuvuuksia. Esimerkiksi: ”Kun olen tehnyt töitä olen kuullut vanhoilta ihmisiltä tästä alueesta ja voinu tehdä töitä muille sillä lailla että siinä näkyy historia ja sitten ne vanhan tavat jotka on ympäristöstävällisempiä. Kuten esimerkiksi perunamaan kääntäminen käsivoimin vanhalla tavalla.”

Osa 4H-yrittäjistä halusi kasvattaa yritystään, kun taas toiset halusivat säilyttää sen pienimuotoisena. He arvioivat kasvun vaikutuksia omiin arvoihinsa, kuten ympäristöstävällisyyteen ja tasa-arvoon sekä omaan jaksamiseensa ja osaamiseensa. Useissa kertomuksissa korostui myös ymmärrys omista rajoista ja oppimistarpeista: ”Kun on ymmärrys omasta osaamisesta, asiakkaalle ei tarjota sellaista mitä ei pystytä toteuttamaan.” Vaikuttaa siltä, että eettinen kompetenssi auttaa nuoria yrittäjiä luomaan positiivisia asiakaskokemuksia ja vahvistamaan yrityksensä mainetta ja asiakasuskollisuutta.

Eettinen reflektio näkyi myös yhteistyössä ja oppimisessa. Yrittäjät jakoivat vastuuta ja antoivat tilaa toistensa kehittymiselle: ”Annoimme nuorempien yrittäjien ensin opetella rauhassa kassan käyttöä, ja nyt kun se sujuu, he tekevät kaikkea muutakin.” Asiakkaiden yhdenvertainen kohtelu ja kuuntelu olivat keskeisiä arvoja. Yritykset halusivat olla tunnettuja reiludesta, hyvästä palvelusta ja asiakaslähtöisyydestä: ”Haluan, että minun

yritys muistetaan hyvästä palvelusta ja iloisesta ilmeestä.”

Toisaalta eettinen päätöksenteko liittyi myös yrityksen taloudenhoitoon. Hyvä kirjanpito, laskutus ja liikeidean kehittäminen nähtiin osana kestäväää ja ammattimaista toimintaa. Oma ja yrityksen maine olivat tärkeitä tekijöitä, jotka saivat nuorten toimintakerptomuksissa runsaasti huomiota. Ne näkyivät erityisesti suhteessa asiakkaisiin: ”En halua tuottaa asiakkaalle pettymystä”. Osa yrittäjistä huomioi myös tuotteiden turvallisuuden sekä oman työtapansa turvallisuuden asiakkaan näkökulmasta: ”Minä aina huolehdin, että asiakas tietää mitä teen ja milloin tulen ja että voin turvallisesti liikkua siellä asiakkaan luona enkä aiheuta vaaraa.”

Osa yrittäjistä hyödynsi omaa kokemustaan tuottaakseen palveluja, jotka lisäsivät osallisuuden kokemuksia. Esimerkiksi gluteenittomia tuotteita valmistava yrittäjä kertoi haluavansa helpottaa erityisruokavaliota noudattavien lasten osallistumista juhliin: ”Yritykseni ratkaisee juhla järjestäjän pulmat ja erilaisten allergioiden ja erikoisruokavalioiden tuomat haasteet.” Hän peilasi omaa kurjaa lapsuuden kokemustaan ja rakensi sen varaan yritystoimintaansa. Oma kokemus siitä, että ei voinut täysipainoisesti osallistua kavereiden syntymäpäivälle tai muihin juhliin, oli johtanut tuotekehitykseen ja yrityksen perustamiseen.

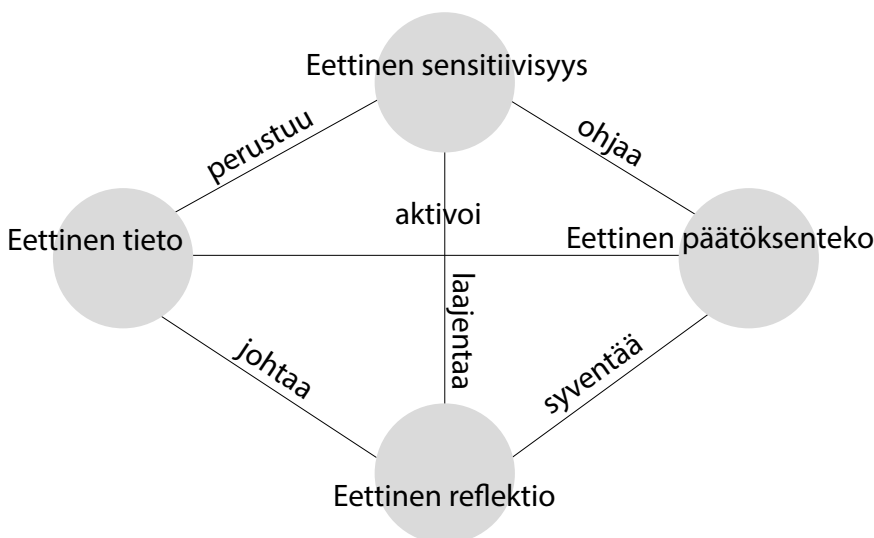
Kaiken kaikkiaan nuorten toimintakerptomukset osoittivat, että eettinen kompetenssi ja sen eri ulottuvuudet olivat vahvasti läsnä heidän yritystoiminnassaan. Eettinen sensitiivisyys, tieto, reflektio, päätöksenteko, toiminta ja käyttäytyminen ilmenivät eri tavoin toimintakerptomuksissa, mutta niissä oli yhteneviä piirteitä. Erityisen korostunutta oli halu toimia vastuullisesti ja tuottaa asiakkaalle hyvä mieli. Seuraavaksi tarkastelemme tarkemmin aineistosta tekemiämme havainnot ja eettisen kompetenssin ilmentymistä nuorten yritystoiminnassa.

Eettinen kompetenssi kehitty tekemällä oppien

Olemme tässä tutkimuksessa analysoineet nuorten 4H-yrittäjien kirjoittamia yrityksen toimintaa kuvaavia toimintakertomuksia eettisen kompetenssin viitekehyksessä. Laadullisen aineiston avulla olemme tutkineet, miten nuoret yrittäjät sanoittavat omaa yrittäjyyteen linkittyvää eettistä kompetenssiaan ja sen kehittymistä. Analysoidessamme nuorten tuottamia yritysten toimintaan liittyviä vuosiraportteja olemme etsineet, mitä eettisen kompetenssin osa-alueita 4H-yritysten toimintakertomuksissa esiintyy. Artikkelissamme olemme kuvanneet, miten eettinen sensitiivisyys, tieto, reflektio, päätöksenteko, toiminta ja käyttäytyminen ilmenevät ja kehittyvät 4H-yrittäjien arjessa.

Tutkimuksemme syventää ymmärrystä nuorten yrittäjyyden ja eettisen kompetenssin välisestä suhteesta, erityisesti nuorten vapaa-aikaan ja harrastustoimintaan kiinnittyvän 4H-yrittäjyyden kontekstissa. Artikkelissamme yhdistyvät nuorisotutkimuksen ja yrittäjyyskasvatuksen näkökulmat, joiden avulla laa-

jennamme ymmärrystä siitä, kuinka nuorten omakohtaiset kokemukset yritystoiminnasta ilmentävät ja kehittävät eettistä osaamista. Analyysimme perusteella eettisen kompetenssin eri osa-alueet menevät käytännössä limittäin ja toteutuvat usein samanaikaisesti, jolloin niitä on haasteellista tarkastella irrallaan toisistaan. Tutkimuksemme perusteella eettisen kompetenssin osa-alueet ovat vastavuoroisesti toisiaan täydentäviä (Kuvio 1). Eettinen sensitiivisyys perustuu eettiseen tietoon. Ilman ymmärrystä moraalisisista periaatteista ja arvoista, eli eettistä tietoa, yksilön on vaikea tunnistaa, miksi jokin tilanne on eettisesti merkityksellinen. Toisaalta eettinen sensitiivisyys mahdollistaa sen, että yksilö huomaa, milloin ja miten eettistä tietoa tulisi soveltaa. Eettinen sensitiivisyys ohjaa eettistä päätöksentekoa. Eettinen päätöksenteko tarjoaa perustan eettiselle reflektiolle, joka puolestaan syventää päätöksentekoa lisäämällä ymmärrystä päätösten moraalisisista perusteista ja seurauksista. Samalla eettinen tieto ja eettinen päätöksenteko muodostavat toiminnallisen vuorovaikutuksen, jossa tieto ei jää teoreettiseksi, vaan ohjaa konkreettista valintaa eri ratkaisuvaihtoehtojen välillä. Eet-

Kuvio 1. Eettisen kompetenssin osa-alueiden vastavuoroisuus.

tinen reflektio puolestaan vahvistaa eettistä sensitiivisyyttä ja johtaa myös eettisen tiedon syvenemiseen.

Lechasseur ja kumppanit (2018) ovat tarkastelleet eettistä kompetenssia lineaarisena mallina. Hekin kuitenkin toteavat, että eettisen kompetenssin eri vaiheet voivat olla myös päällekkäisiä. Tärkeintä on mielestämme huomata, että eettiseen kompetenssiin liittyy erilaisia osa-alueita ja ne kaikki kehittyvät tekemällä oppien omaehtoisen yrittäjyyden myötä.

Tutkimuksemme teoreettinen kontribuutio ulottuu useisiin suuntiin: se tarjoaa uutta tietoa nuorten eettisestä osaamisesta yrittäjyyskasvatuksen kontekstissa, osallistuu keskusteluun yrittäjyyskompetenssin sosiaalisista ja eettisistä ulottuvuuksista sekä täydentää nuorten vapaa-aikaa ja harrastustoimintaan liittyvää tutkimusta. Artikkelit tarjoaa myös käytännön näkökulmia siihen, miten nuorten yrittäjyyttä voidaan tukea siten, että eettinen ajattelu ja vastuullisuus nousevat keskeisiksi osiksi heidän yrittäjyyskokemuksiaan. Tämä on erityisen ajankohtaista, kun huomioidaan kestävän kehityksen merkitys nykypäivän yrittäjyyskoulutuksessa ja laajemmin yhteiskunnallisissa päätöksenteossa.

Tuloksia voidaan hyödyntää myös käytännön toiminnan kehittämässä. Yhteiskunnallinen muutos on nopeaa ja yrittäjyyskompetenssi nähdään yksilön työkaluna selviytyä muuttuvassa työelämässä (esim. Bacigalupo 2016; Markman 2014; Opetushallitus 2014; Koironen 1999). Samalla on kuitenkin varmistettava, että yksilöt ymmärtävät toimintansa vaikutukset ja toimivat vastuullisesti eri toimintaympäristöissä (esim. O'Brien & Hamburg 2019). Näin ollen nuorten vapaaajalla tapahtuva toiminta tulisi nähdä entistä vahvemmin myös yrittäjyyskasvatuksen kontekstina. Tähän liittyy tarve vahvistaa koulujen yhteistyötä paikallisten yritysten ja kolmannen sektorin organisaatioiden kanssa.

Eettisen kompetenssin kehittämisellä on lapsen ja nuoren elämässä useita vaikutuksia, kuten vastuullisuuden oppiminen ja empatiakyvykkyyden kehittyminen. Nämä ovat merkityksellisiä paitsi työelämässä myös elämässä yleensä. Aktiivisella vapaa-ajalla, jota myös 4H-yrittäjyys omalta osaltaan on, on laaja positiivinen yhteys nuoren hyvinvointiin. Harrastava nuori on tyytyväisempi elämään ja hänellä on ei-harrastaviin nuoriin verrattuna vahvempi elämänhallinta. Nuoret harrastavat aktiivisesti omaehtoisesti ja ohjatusti (Aapola-Kari 2022; Halme, Hedman, Ikonen & Rajala 2018), joten harrastusten merkitys tulisikin työelämäkompetenssien ja erityisesti eettisen kompetenssin kehittämisessä ottaa tutkimuksessa laajemmin huomioon niin, että se sisältää myös nuorten vapaa-ajalla toteuttaman yrittäjyyden.

Olemme tietoisia tutkimuksemme rajoitteista. Ensinnäkin 4H-toimintaan liittyvä raportointikäytäntö on voinut ohjata nuoria kuvaamaan eettiseen kompetenssiin liittyviä teemoja tavanomaista korostuneemmin. Aineistosta on kuitenkin havaittavissa, että eettisen kompetenssin elementtejä esiintyy luontevasti useissa eri kohdissa. Toisaalta tekstien tulkinta on ollut haastavaa, sillä merkitykset ovat voineet olla moniselitteisiä ja sidoksissa kirjoittajien omiin konteksteihin. Tämä on voinut johtaa siihen, että tutkijoina olemme saattaneet ylitulkita joitain ilmaisuja niin, että eettisen kompetenssin ulottuvuudet ovat korostuneet. Olemme kuitenkin pyrkineet säilyttämään analyysin objektiivisuuden kaikissa sen vaiheissa.

Tutkimuksemme tuottaa kontribuutiota nuorisotutkimukseen avaamalla uutta näkökulmaa siihen, miten nuoret asemoituvat osaksi ympäröivää maailmaa omaehtoisessa yritystoiminnassa rakentuvan eettisen osaamisen avulla. Nuoret katsovat maailmaa laajemmin kuin vain kestävän yritystoiminnan tai ilmastonmuutoksen kautta. Tasa-arvo ja

yhdenvertaisuus näyttäytyvät ympäristöarvojen ohella keskeisinä arvoina yrittäjyydessä. 4H-yrittäjät kuvaavat raporteissaan myös vastuuta yrityksen hyvästä ja taloudellisesta hoidosta. Voisivatko nuoret toimia suunnanäyttäjinä tulevaisuuden kestävä yrittäjyyden ja liiketoiminnan edistämässä?

Huomionarvoista on myös se, että nuorten tuottamassa aineistossa ei käytetä sanaa epäonnistuminen. Tämä on mielestämme kiinnostava havainto ja liittyy välillisesti nuorten eettisen kompetenssin tarkasteluun. Ehdotammekin jatkotutkimusaiheeksi sekä määrällistä että laadullista tutkimusta, joka pureutuu nuorten yrittäjien epäonnistumisten sanoittamiseen. Tässä aineistossa nuoret kuvaavat tekemiään tai havaitsemiaan virheitä, mutta eivät määrittele niitä epäonnistumisiksi. Sen sijaan he näkevät virheet oppimiskokemuksina, jotka eivät estä uuden kokeilemistä.

Tätä ilmiötä voisi hyödyntää myös nuorten tulevaisuudenuskon vahvistamisessa. Jos virheet ymmärretään luontevana osana oppimista, nuoret voivat rakentaa realistista mutta myönteistä käsitystä omista kyvyistään ja mahdollisuuksistaan. 4H-yrittäjyyden kaltaisissa turvallisissa ja ohjatuissa ympäristöissä koetut ”epäonnistumiset” voivat vahvistaa itsetuntoa ja uskoa siihen, että omilla valinnoilla ja yrityksillä on merkitystä. Nuorten kokemus siitä, että he voivat kokeilla, erehtyä ja silti edetä, voi tukea heidän luottamustaan tulevaisuuteen sekä kykyynsä toimia aktiivisina yhteiskunnan jäseninä. Tässä tutkimuksessa kyse ei ole kokeneista yrittäjistä vaan nuorista ja aktiivisista henkilöistä, jotka tarttuvat mahdollisuuksiin ja opettelevat tarvittavat taidot. Tämänkaltaiset kokemukset voivat rakentaa perustaa toivolle ja tunteelle omasta pystyvyydestä.

Lähteet

- Aapola-Kari, Sinikka (2022) *Vaihteleva vapaa-aika. Lasten ja nuorten vapaa-aikatutkimus 2022*. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto & Nuorisotutkimusseura. <https://doi.org/10.57049/nts.1676>
- Bacigalupo, Margherita & Kampylis, Panagiotis & Punie, Yves, & Van den Brande, Godelieve (2016) *EntreComp: The entrepreneurship competence framework*. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 10, 593884.
- Bird, Barbara (2002) Learning entrepreneurship competencies: The self-directed learning approach. *International Journal of Entrepreneurship* 1, 2.
- Cheetham, Graham & Chivers, Geoff (1996) Towards a Holistic Model of Professional Competence. *Journal of European industrial training* 20 (5), 20–30.
- Endicott, Leilani & Bock, Tonia & Narvaez, Darzia (2003) Moral reasoning, intercultural development, and multicultural experiences: Relations and cognitive underpinnings. *International Journal of Intercultural Relations* 27 (4), 403-419.
- Eraut, Michael (1998) Concepts of competence. *Journal of Interprofessional Care*, 12 (2), 127.
- Eriksson, Elina & Korhonen Teija & Merasto, Merja & Moisio, Eeva-Liisa (2015) *Sairaanhoitajan ammatillinen osaaminen*. Porvoo: Bookwell Oy.
- Eskola, Jari (2010) Laadullisen tutkimuksen juhanustaiat: laadullinen aineiston analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin: Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 179–203.
- Gast, Johanna & Gundolf, Katherine & Cesinger, Beate (2017) Doing business in a green way: A systematic review of the ecological sustainability entrepreneurship literature and future research directions. *Journal of cleaner production* 147, 44–56.
- Grahn, Maarit (2021) Kulttuuriperintöyrittäjyys maaseudun voimavarana. *Matkailututkimus* 17 (1), 7-25.
- Halme, Nina & Hedman Lilli & Ikonen Riikka & Rajala Rika (2018) Lasten ja nuorten hyvinvointi 2017, Kouluterveyskyselyn tuloksia. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpäpaperi 15/2018.
- Hirvilampi, Tuuli & Laine, Sofia, & Ojala, Satu (2022) Ekososiaaliset, talousmyönteiset ja vastustajat: nuorten jakolinjat suhteessa kestävä kehityksen tavoitteisiin. Teoksessa Tomi Kiilakoski (toim.) *Kestävää tekoa. Nuorisobarometri 2021*. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto & Nuorisotutkimusseura, 169–188.

- Hoffmann, Terrence (1999) The meanings of competency, *Journal of European Industrial Training* 23 (6), 275–286.
- Hoikkala, Tommi, & Laine, Sofia (2022) Nuorisotutkimusprofessorien kapulanvaihto. *Nuorisotutkimus*, 40 (4), 80–92.
- Hämäläinen, Minna & Raappana, Anu (2023) Fostering Entrepreneurship Education by Improving Assessment Rubrics for Entrepreneurship Competence. Teoksessa Chahna Gonsalves & Jayne Pearson (toim.) *Improving Learning Through Assessment Rubrics: Student Awareness of What and How They Learn*, IGI Global, 34–53.
- Inyang, Benjamin James & Enuoh, Rebecca Oliver (2009) Entrepreneurial competencies: The missing links to successful entrepreneurship in Nigeria. *International business research* 2 (2), 62–71.
- Jayawarna, Dilani & Jones, Oswald & Macpherson, Allan (2014) Entrepreneurial potential: The role of human and cultural capitals. *International Small Business Journal* 32 (8), 918–943.
- Järvensivu, Anu (2022) ” Se on tapa tavallaan elää” – Tulevaisuuden työn tekijät yrittäjyyden ja palkkatyön kategorisoinnin kyseenalaistajina. *Työelämän tutkimus* 20 (1), 4–29.
- Kaluarachchige, Indika Priyantha & Yajid, Mohd Sukri Ab & Khatibi Ali & Azam, S. M. Ferdous (2021) Review of literature on competences and orientation of entrepreneurs. *International Journal of Advanced Scientific and Technical Research* 11 (1), 12–25.
- Kaptein, Muel (2019) The moral entrepreneur: A new component of ethical leadership. *Journal of Business Ethics*, 156, 1135–1150.
- Kavathatzopoulos, Iordanis (2003) The use of information and communication technology in the training for ethical competence in business. *Journal of Business Ethics* 48, 43–51.
- Koiranen, Matti (1999) Yrittäjyys on yleissivistystä. Teoksessa Juhani Honka, Pekka Ruohotie, Lasse Lampinen, & Kimmo Harra (toim.) Matti Peltonen, Näkijä ja tekijä. OKKA -säätiö, 58–66.
- Kortesalmi, Marilla & Autio, Minna & Ranta, Mette, & Huiku, Aura. (2022) Osaamista omaan elämään ja kiinnittymistä yhteiskuntaan – nuorten kokemuksia koulun talousopetuksesta. *Nuorisotutkimus* 40 (2), 24–40.
- Kulju, Kati & Stolt, Minna & Suhonen, Riitta & Leino-Kilpi, Helena (2016) Ethical competence: a concept analysis. *Nursing ethics* 23 (4), 401–412.
- Lackéus, Martin (2015) Entrepreneurship in Education: What, Why, When, How, OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Papers, No. 2015/06, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/cccac96a-en>
- Lans, Thomas & Baggen, Yvette & Ploum, Lisa (2018) Towards more synergy in entrepreneurial competence research in entrepreneurship education. Teoksessa Alain Fayolle (toim.) *A research agenda for entrepreneurship education*, Edward Elgar Publishing, 224–242.
- Le Deist, Françoise Delamare & Winterton, Jonathan (2005) What is competence?. *Human resource development international* 8 (1), 27–46.
- Lehtonen, Eija & Rintala, Heta & Pylväs, Laura & Nokelainen, Petri (2018) Ammatillisten opettajien näkemyksiä opettajan työssä tarvittavasta kompetenssista ja työelämäyhteistyöstä. *Ammatikasvatuksen aikakauskirja* 20 (4), 10–26.
- Lechasseur, Kathleen & Caux, Chantal & Dollé, Stéphanie & Legault, Alain (2018) Ethical competence: an integrative review. *Nursing ethics* 25 (6), 694–706.
- Loi, Michela, & Fayolle, Alain (2022) Rethinking and reconceptualising entrepreneurship education a legacy from Alistair Anderson. *Entrepreneurship & Regional Development* 34 (7–8), 701–721.
- Mahmudin, Tono (2023) The Importance of Entrepreneurship Education in Preparing the Young Generation to Face Global Economic Challenges. *Journal of Contemporary Administration and Management* 1 (3), 187–192.
- Markman, Gideon. D. (2014) Entrepreneurs’ competencies. The psychology of entrepreneurship. *Psychology Press*, 99–124.
- Mitchellmore, Siwan, & Rowley, Jennifer (2010). Entrepreneurial competencies: a literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research* 16 (2), 92–111.
- Marino, Kenneth. E., Castaldi, Richard. M., & Dollinger, Marc. J. (1989). Content analysis in entrepreneurship research: The case of initial public offerings. *Entrepreneurship Theory and Practice* 14 (1), 51–66.
- Mwasalwiba, Ernest Samwel (2010) Entrepreneurship education: a review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education+ training* 52 (1), 20–47.
- Milosevic, Ivana & Bass, Erin (2024) Laying the groundwork for corporate social responsibility: Behavioral ethics in high-hazard organizations. *Journal of Organizational Behavior* 45 (6), 855–876.
- Opetushallitus (2019) *Osaaminen 2035. Osaamisen ennakointifoorumien ensimmäisiä ennakointituloksia*. Raportit ja selvitykset 2019:3. https://www.opi.fi/sites/default/files/documents/osaaminen_2035.pdf

- Opetushallitus (2014). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Määräykset ja ohjeet 2014:96. <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/perusopetus/419550/tiedot>
- Ploum, Lisa & Blok, Vincent & Lans, Thomas & Omta, Onno (2018) Toward a Validated Competence Framework for Sustainable Entrepreneurship. *Organization & Environment* 31 (2), 113–132.
- Pohling, Rico & Bzdok, Danilo & Eigenstetter, Monika & Stumpf, Siegfried, & Strobel, Anja (2016) What is ethical competence? The role of empathy, personal values, and the five-factor model of personality in ethical decision-making. *Journal of Business Ethics* 137 (3), 449–474.
- Pukkinen, Tommi & Hytti, Ulla & Heinonen, Jarna, & Stenholm, Pekka (2024) Curricular and extra-curricular entrepreneurial activities supporting entrepreneurial self-efficacy and desirability of rural youth. *Entrepreneurship Education and Pedagogy* 7 (3), 315–346.
- Raappana, Anu & Pihkala, Timo (2024) Three explanations for the development of adolescents' entrepreneurial potential. *International Journal of Educational Research* 123, 102272.
- Reese, Hayne. W. (2011) The learning-by-doing principle. *Behavioral development bulletin* 17 (1), 1.
- Rosário Albérico Travassos & Raimundo, Ricardo (2023) Sustainable Entrepreneurship Education: a Literature Review. *Sustainability* 14 (9), 5556.
- Ruohotie, Pekka (2005) Ammatillinen kompetenssi ja sen kehittäminen. *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 7 (3), 4–18.
- Räikkönen, Juulia & Grénman, Miia (2022) Akateemisen historia, kulttuuriperintö ja tieteellinen tutkimus elävän ja elämyksellisen kaupunkikulttuurin voimavarana. *Yhdyskuntasuunnittelu* 60 (4).
- Sarajärvi, Anneli, & Tuomi, Jouni (2017). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos. Tammi.
- Sandberg, Jörgen (2000) Understanding human competence at work: An Interpretative approach. *Academy of Management Journal* 43 (1), 9–25.
- Sandberg, Jörgen (2009) Understanding of Work: the Basis for Competence Development. Teoksessa Kristine R. Velde (toim.) *International Perspectives on Competence in the Workplace. Implications for Research, Policy and Practice*. Springer, 3–20.
- Somerville, Margaret & Williams, Carolyn (2015) Sustainability education in early childhood: An updated review of research in the field. *Contemporary Issues in Early Childhood* 16 (2), 102–117.
- Stemler, Steven. E. (2015) *Content analysis. Emerging trends in the social and behavioral sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource*, 1–14.
- Stribos, Jan-Willem & Martens, Rob & Prins, Frans & Jochems, Wim (2006) Content analysis: What are they talking about?. *Computers & education* 46 (1), 2–48.
- Sikandar, Alya (2015) John Dewey and his philosophy of education. *Journal of education and Educational Development* 2 (2), 191.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2003) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Van Gelderen, Marco (2023). Developing entrepreneurial competencies through deliberate practice. *Education+ Training* 65 (4), 530–547.
- Valkila, Noora & Saari, Arto (2013) Attitude–behaviour gap in energy issues: Case study of three different Finnish residential areas. *Energy for Sustainable Development* 17 (1), 24–34.
- Vázquez-Parra, José Carlos. & García-González, Abel & Ramírez-Montoya, Maria. Soledad (2022) Ethical education and its impact on the perceived development of social entrepreneurship competency. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning* 12 (2), 369–383.
- Venasaar, Urve & Malleus, Elina & Arro, Grete & Toding, Martin (2021) Entrepreneurship competence model for supporting learners development at all educational levels. *Administrative Sciences* 12 (1), 2.
- Virlia, Stefani, Sanjaya, Ersan Lanang, & Kurniawan, Jimmy Ellya (2019). Adolescents' entrepreneurial orientation based on leisure time. *Expert journal of business and management* 7 (1), 36–43.
- Wittmer, Dennis P. (2000) Ethical sensitivity in management decisions: Developing and testing a perceptual measure among management and professional student groups. *Teaching Business Ethics* 4 (2), 181–205.